

GEOCENTRIZMUS, JEHO TYPY A SVETONÁZOROVÝ VÝZNAM

EMIL DRAGŮŇ, Ústav marxizmu-leninizmu pri VŠP, Nitra

Väčšinou platí, že keď sa použije termín „geocentrizmus“, tak sa jednoznačne spája s koncepciou nazerania na svet, ktorá je tak či onak spojená s ptolemaiovským astronómickým systémom. Vytvoril ho grécky astronóm v 2. s.n.l. ako veľkú systematizáciu. Využil výsledky astronómických pozorovaní gréckeho astronóma a matematika Hipparcha (2.s.p.n.l) a obohatil ich aj o svoje vlastné pozorovania, opieral sa o filozofické názory Aristotela. Aj keď tento systém poskytoval z historickej perspektívy široký základ pre vysvetlenie, ako aj predikciu mnohých astronómických javov a procesov, bol neadekvátnym odrazom skutočnosti.

Vývoj poznania jasne a jednoznačne dokázal nepravdivosť ptolemaiovského obrazu sveta, ako aj jeho široké ideologické a mocenské využívanie a zneužívanie náboženstvom, najmä kresťanstvom. Na základe tohto kompromitujúceho historického kontextu sa vylučuje používanie termínu geocentrizmus aj v iných pozitívnych súvislostiach. Nepriamo sa tak konštatuje, že otázka geocentrizmu (jeho podstata, význam a pod.) je minulá, prekonaná, vyriešená.

Uvedený jednoznačný záver sa vzťahuje na ptolemaiovský geocentrizmus, t. j. na určitý variant geocentrizmu, ktorý bol prekonaný rozvojom vedeckého poznania. Ak sa v súčasnosti jednotlivé predstavy tohto geocentrizmu v explicitnej podobe objavujú, tak len sporadicky na úrovni empirického vedomia. Avšak to neznamená, že predstavy iných typov geocentrizmu v implicitnej podobe nie sú pomerne všeobecne rozšírené na všetkých úrovniach individuálneho či nadindividuálneho vedomia.

V zásade možno konštatovať, že vymedzenie geocentrizmu, tak ako sme o ňom hovorili, nie je pochopením jeho všeobecnej podstaty, ale len jednej z jeho konkrétnych foriem prejavu. Existuje totiž množstvo ďalších koncepcií, ktoré sa od uvedenej odlišujú a tvoria iné typy geocentrizmu. Napríklad, sovietsky filozof A. D. Ursul v zaujímavej knihe *Ludstvo. Zem. Vesmír* hovorí o astronómickom, kozmickom, biologickom, sociálnom, ekologickom geocentrizme a pod. (1). Naznačuje celú škálu rôznych typov geocentrizmu.

V rámci Ursulovej klasifikácie typov geocentrizmu je ptolemaiovský geocentrizmus konkrétnym variantom astronómického geocentrizmu.

V tomto kontexte je zrejmé, že tradičné vymedzenie povahy geocentrizmu nepostačuje, je úzkym vymedzením. Stotožňuje geocentrizmus iba s ptolemaiovským geocentrizmom. Teda s typom geocentrizmu, ktorý zdôvodňuje absolútne centrálné postavenie Zeme vo svete. Treba širšie vymedziť význam pojmu „geocentrizmus“, a to tak, aby všestrannejšie vyjadril postavenie systému človek—Zem v rôznych súvislostiach v prístupe k svetu. Ide o zovšeobecnenie konkrétneho poznania funkčnosti uvedeného systému, ktoré sa nahradilo v poslednom období rozvoja ľudského poznania.

Širšie vymedzenie geocentrizmu možno vyjadriť nasledovne: *geocentriz-*

mus predstavuje takú teoretickú koncepciu, ktorá chápe postavenie systému človek—Zem, jeho existenciu a vývoj v skutočnosti za svojrázny vzťahný systém akejkoľvek ľudskej činnosti a jej produktov.

Len na prvý pohľad sa zdá, že medzi užším a širším vymedzením geocentrizmu niet rozdielu. Rozdiel tu existuje a značný. Obe chápania predstavujú odlišnú kultúrno-historickú zakotvenosť. Každé vyjadruje relatívnu syntézu rôznych faktorov daného kultúrneho horizontu. Užšie chápanie geocentrizmu *implicitne* vyjadruje nechápanie organickej súvislosti človeka a Zeme, prírody, v ktorej človek existuje. Zem akoby bola vonkajším rámcom existencie človeka, ktorý je doň „vsadený, zvonku“, je miestom pobytu človeka, bez vnútorných súvislostí. Širšie chápanie podstaty geocentrizmu naopak vychádza z uznania organickej súvislosti človeka a prírody. Pôvodnejšia, v časovej ale aj v existenčnej dimenzii je príroda, Zem a človek v komplexe spoločenských javov a procesov predstavujú efektívne „predĺženie“ možností prírodných vývojových procesov. Príroda je chápaná nielen ako existujúca, ale aj ako aktívne pôsobiaca, modifikujúca, stvárnajúca všetky javy, a teda aj človeka. Táto bytostná zakotvenosť človeka na Zemi je veľmi významná. Uvedená „pozemskosť“, presnejšie vyjadrené, geomorfosť človeka je nevyhnutne vpísaná do formy jeho ľudskej existencie, jeho vlastností, podmienok a možností činnosti, ako aj produktov poznania.

Tento hlboký, závažný moment je obsiahnutý v prvej časti termínu geocentrizmu. Z neho tiež vyplýva to, čo sa týka jeho druhej časti, nejde v ňom o chápanie „vonkajšej“ lokalizácie, ako je to fixované v užšom chápaní geocentrizmu, ale postihnutie „vnútornej“ lokalizácie vzťahu človeka a Zeme v nekonečnej materiálnej realite.

Širšie chápanie uznáva (a to je vonkajší, jasný prejav podstatnej odlišnosti od užšieho chápania geocentrizmu) rôzne typy (a v ich rámci rôzne varianty) geocentrizmu. Z uvedenej vyplýva, že geocentrické stanovisko je niekedy prirodzené. Keď sa napríklad uvažuje o človeku a jeho mieste na Zemi ako o subjekte poznania. V tomto prípade vystupuje človek skutočne ako „poznávacie centrum“ skutočností. Prirodzenosť tohto stanoviska sa zachováva do tej miery, pokiaľ sa neprekročí určitý základný materialistický svetonázorový rámec k subjektivismu, objektívnemu idealizmu či náboženstvu. Táto „prirodzenosť“ však nemá absolútnu, ale iba relatívnu dimenziu. V rámci *marxisticko-leninskej filozofie*, teda najhlbšom teoretickom východisku, sa *implicitne* zdôvodňuje *negeocentrický výklad skutočností*.

*

Podstata širšieho vymedzenia geocentrizmu je určitým zovšeobecnením jeho rôznych variantov v prístupe ku skutočnosti. V dejinnom rozvoji poznávania sa tieto varianty geocentrizmu postupne formovali a v rôznych prejavoch sa objavujú aj v súčasnosti. Podľa nášho názoru možno všetky početné varianty geocentrizmu rozdeliť do niekoľkých základných typov: *antropologický* geocentrizmus, *astronomický* geocentrizmus, *gnozeologický* geocentrizmus a *ontologický* geocentrizmus.

Pokúsime sa charakterizovať najzákladnejšie znaky jednotlivých typov geocentrizmu a formulovať marxisticko-leninské filozofické stanovisko k nim.

Antropologický geocentrizmus. V tomto type geocentrického názoru na

svet je maximálne zvýraznené postavenie človeka v skutočnosti. Zvýraznené tak, že človek sa stáva „základom“ bytia a vysvetľovania skutočnosti. V podstate sa v rámci tohto typu geocentrizmu sformovali dve základné varianty.

Najznámejší variant je obsiahnutý v mytologickom vedomí prvotnopospolnej spoločnosti. Vznikol v období vývoja spoločnosti, keď sa ešte výrazne nediferencujú protipóly: individuum a kolektív. Kolektív vystupuje ako najvšestrannejšie rozvinutý prakticko-spoločenský subjekt, ktorý sa v špecifickej podobe sebauvedomuje. Mytológia je formou tohto sebauvedomovania. V nej sa reálny mytologický subjekt stavia do nereálneho centrálného postavenia vo svete. Javy prírody sa vysvetľujú antropomorfne. Nezostáva však iba pri tomto nezaujatom vysvetľovaní, ale ide o závažnejší proces, proces stotožňovania javov, ktoré sú priestorovo-časovo blízke, či chápané v kauzálnej súvislosti (2, s. 270).

Mytologický svet je centrálné nehomogénny. Mytologický subjekt a komplex jeho činností je jeho stredom a počiatkom „súradnej sústavy“. Vystupuje nielen ako centrum bytostnej priestorovej, ale aj hodnotovej orientácie; a práve preto centrum skutočnosti, miesto pobytu subjektu je nositeľom pozitívneho a istého; sféry javov od neho vzdialené, sú nositeľmi nedobrého a neistého. Táto základná schéma sveta je determinovaná povahou a výsledkom činnosti mytologického subjektu. Na základe tejto činnosti sa však len implicitne (v mytologickom obraze sveta) rozčlenila skutočnosť do troch základných sfér (3, s. 398). Prvá zahrnuje javy reálne meniteľné, druhá javy reálne nemeniteľné spoločenskou praxou a tretia je prechodnou medzi uvedenými dvoma, a možno ju pokladať za sféru potenciálne meniteľných javov.

Na základe uvedeného možno skutočne prijať názor Steblina-Kamenského, že v mýtoch sa priestorové usporiadanie javov podriaďuje vnútornému pohľadu, obrátenej perspektíve (4). A to znamená, že do centra skutočnosti sa stavia mytologický subjekt a naň sa všetko vzťahuje.

V mytológii sa formuje aj základ iného variantu antropologického geocentrizmu. Jeho podstata je vyjadrená v tých mytológiách, ktoré sa zaoberajú vznikom sveta. Napríklad v gréckych mýtoch sa tento proces objasňoval ako prechod z chaosu do podoby kozmu. Na Zemi sa umiestňujú bohovia a ľudia, aby boli centrom diania. Často sa v týchto genealogických mytológiách objavuje téma vzniku sveta či jeho častí, javov a pod. z častí organizmu mytologického hrdinu či boha.

Ďalší variant antropologického geocentrizmu sa sformoval na vyššom stupni vývoja spoločnosti, v rámci náboženského obrazu sveta. Aj keď sa to na prvý pohľad nezdá, veď každá forma náboženstva vyjadruje teocentrizmus. To skutočne platí v nekritickej oficiálnej náboženskej interpretácii. Avšak podstatným jadrom, východiskom (ktoré je značne implicitne zahalené) každého teocentrizmu nie je nič iné než antropomorfizmus a antropocentrizmus. Prírodné a spoločenské sily, ktoré vládnu nad človekom (nie sú osvojené ani v duchovno-teoretickej ani spoločensko-praktickej rovine) sú deformovane odrazené vo vedomí (5, s. 333). Ide o fantastický, imaginárny odraz v podobe antropomorfných výtvorov, ktorým sa hypostazovaním prisúdi samostatná existencia. Tvorcom náboženského obrazu sveta je človek žijúci v konkrétnych podmienkach. V náboženských predstavách postihuje a projektuje seba, svoje túžby, ciele v odcudzenej podobe; teocentrizmus je „prevrátený“ antropocentrizmus.

V historickom kontexte sa uvedený moment geocentrizmu spája s astronomickým geocentrizmom v ptolemaiovskej prezentácii.

Astronomický geocentrizmus. Tento typ geocentrizmu je historicky neskorším typom geocentrizmu. Vznikali mnohé jeho odlišné varianty. Najznámejším je ptolemaiovská koncepcia. Nestala sa takou pre jej objektívnu pravdivosť, ale na jednej strane vďaka tomu, ako uvádza akademik Ginzburg (6), že poskytovala najpresvedčivejší kinematický popis pohybu planét viditeľný zo Zeme [tento popis umožňoval pomerne presne sledovať a predpovedať pohyby vesmírnych objektov]. Druhým vážnym dôvodom je frontálne využívanie tejto koncepcie náboženstvom a cirkvou. Ptolemaiovský geocentrizmus dobre korešpondoval s náboženskou hierarchizáciou sveta (7, s. 67), preto bol veľmi intenzívne ideologicky a teoreticky využívaný.

Existujú aj modernizované varianty astronomického geocentrizmu. V nich sa centrálné lokalizuje slnečná sústava, či naša galaxia a podobne. Objavujú sa nielen v každodennom spoločenskom vedomí ako výsledok zveličovania významu niektorých astronomických faktov a poznatkov.

Marxistické stanovisko v tejto súvislosti je negeocentrické. Vzápahuje sa to samozrejme na obidva uvedené typy geocentrizmu. Očividne odmietavý postoj máme voči antropologickému geocentrizmu a jeho historickým, ako aj moderným variantom, ktoré tak alebo onak korešpondujú so subjektívnym idealizmom. Obdobné je stanovisko aj voči druhému typu geocentrizmu. Niet žiadnej príčiny zdôvodňovať akýkoľvek variant astronomického geocentrizmu. Niet ani faktov vyplývajúcich zo špeciálnovedného poznania, ktoré by tento typ geocentrizmu potvrdzovali. Rovnako tak niet ani filozofických dôvodov dôsledného materialistického, t. j. vedeckého filozofického výkladu skutočnosti, ktorý by uznával nielen astronomický, ale akýkoľvek typ geocentrizmu.

Antropický geocentrizmus. Vzniká na základe idey antropického princípu súčasnej kozmológie. Jeho podstatným obsahom je požiadavka: kozmologické teórie adekvátne postihujúce vesmír vo vývojových súvislostiach musia v základných rysoch vysvetľovať existenciu subjektu — tvorcu daných teórií. Teda prijateľnou kozmologickou koncepciou vývoja vesmíru je tá, ktorá zdôvodňuje také procesy, ktoré umožňujú formovanie podmienok pre vznik a rozvoj živej hmoty. Táto „prírodná“ samozrejmá sa však dá interpretovať rôznym spôsobom, napríklad aj tým, akoby život na našej planéte mal byť svojráznym cieľom, centrom vývojových procesov.

Takéto „nebezpečenstvo“ hrozí obzvlášť v tom prípade, keď sa pojem „vesmír“ [spojený s kozmologickým, astronomickým, proste špeciálnovedným zmyslom] bude stotožňovať s pojmom „materiálny svet“ (s filozofickým zmyslom). Marxisticko-leninská filozofia uznáva nekonečnosť materiálnej reality. V jej rámci empiricky poznávaná časť, kozmologický vesmír, je [napriek jej obrovitosti] len jedna časť v pluralite ďalších takýchto hmotných svetov, vesmírov.

Tento typ geocentrizmu sa prejavuje skôr v implicitnej podobe, v podobe možnosti svojho formulovania, než reálne explicitne formulovaný.

Gnozeologický geocentrizmus. V tomto type geocentrizmu sa zvyrazňuje centrálné postavenie poznania (jeho charakter, podstatu a výsledky), ktoré je tak či onak jasne spojené s pozemskou zakotvenosťou človeka ako poznávacieho subjektu. Univerzalizuje sa, výsadné postavenie získava práve „pozemské“ poznanie, ktoré je založené predovšetkým na poznávaní pozemských

javov a procesov. Vznikajú jeho najrôznejšie varianty tak na úrovni špeciálnovedného ako aj filozofického poznávania skutočností.

Pre naše poznanie (rovnako ako aj pre praktickú činnosť) je typický centrismus. Človek ako prakticko-poznávací subjekt je centrom uvedených činností. V tejto súvislosti píše F. Engels v *Dialektike prírody* „Geocentrické stanovisko v astronómii je obmedzené a bolo právom odstránené... Ak to berieme vážne a požadujeme vedu bez centra, znemožníme každú vedu“ (8, s. 191).

Samotný proces poznávania v najvšeobecnejšej rovine prístupu obsahuje: subjekt poznania, objekt poznania a podmienky poznania (9, s. 319, 345; 10, s. 72; 1, s. 56).

Je zrejmé, že subjekt poznania, ktorý má spoločenský charakter, je „lokalizovaný“ v objektívnej skutočnosti. Predovšetkým sú mu dostupné hmotné javy, ktoré sú priestorovo-časovo najbližšie. Avšak predmet poznania má takisto spoločenský charakter. Mení sa a rozvíja rozvojom ľudskej spoločnosti. Mení sa tak v extenzívnom (jeho súčasťou sa stávajú nové javy...) ako aj intenzívnom (prehlbuje sa poznanie už známych javov a vlastností postihovaným podstatnejších súvislostí) zmysle.

Poznávanie chápeme ako súčasť a výsledok procesu praktického pôsobenia na hmotné javy a procesy. Tu je základné zakotvenie praktickej činnosti poznávacieho subjektu ako momentu prakticky pôsobiaceho subjektu do nejakej priestorovočasovej lokalizácie. Jej súčasťou je poznávací subjekt, ktorý sa stáva „centrom“ poznávaného sveta. (Jedna z gnozeologických príčin vzniku iných typov geocentrizmu je tiež to, že sa „ontologizuje“ centrálné postavenie subjektu poznania v rámci objektu poznania.)

Tak „stredobodom“, skutočným centrom poznávania skutočností je subjekt poznávania. Okolo neho sa formuje sféra praktického pretvárania a poznávania reality. Preto poznávame predovšetkým javy, ktoré majú geomorfny charakter, lebo to je sféra, ktorú nie je možné prekonať, odmietnuť či ignorovať. Táto skutočnosť sa odráža v „pozemskom“ charaktere poznania. Engels to napríklad explicitne konštatoval takto: „Celá naša oficiálna fyzika, chémia a biológia sú výlučne *geocentrické*, vyrátané len pre Zem“ (8, s. 208). Na inom mieste tvrdí, že pre pozemskú mechaniku, fyziku, chémiu sme viac alebo menej obmedzení na našu malú Zem, pre organickú vedu úplne“ (8, s. 207).

Toto vzťahovanie poznania skutočností na poznávací subjekt ako centrum poznávaného sveta je východisko, rámec, ktorý nie je možné prekonať, odmietnuť. Keďže základom je spoločenská prax, znamená to, že nevyhnutné súvislosti medzi hmotnými javmi, v okolí poznávacieho subjektu sú komplexom možností ich koordinovania v procese spoločenskej praxe. A len prostredníctvom týchto súvislostí medzi hmotnými javmi sa priamo či sprostredkovane poznáva ich čoraz širší okruh. Toto je reálny základ akéhokoľvek poznávania. (Pre človeka, z aspektu nekonečnej materiálnej reality, je nepodstatné, že tento komplex súvislostí má geomorfny charakter.) Nie je možné ho nejako vylúčiť, odmietnuť, prekonať. Je východiskom akéhokoľvek poznávania skutočností. Na druhej strane je aj základom sformovaných geocentrických stanovísk.

Avšak z uvedeného gnozeologického centrizmu nemožno dedukovať výlučnú zameranosť a vzťažnosť nášho poznávania na „pozemské javy“ a odmietanie širšej platnosti nášho teoretického vedeckého poznania. Marxisticko-

-leninská filozofia to odmieta v rámci svojho dôsledného materialistického monizmu. Svet, objektívna realita je jednotná vo svojej materiálnosti, a to tak v priestorovom ako aj v časovom rozmere. A poznanie tejto skutočnosti je možné iba na základe praktickej činnosti. Odhaľuje tak spätosť všeobecného a jedinečného v hmotných javoch. A to je východisko pre uznanie, že teoretické vedecké poznanie je vlastne poznaním nekonečného, tak ako to zvyraznil F. Engels v *Dialektike prírody*. Aj keď naše poznanie vychádza z poznania predovšetkým geomorfických javov, musí tento rámec prekonávať zovšeobecnením dosiahnutých poznatkov na širšiu či univerzálnu oblasť v rámci určitých podmienok, pre ktoré získané abstrakcie platia. Prekonanie týchto rámcov či intervalov abstrakcie znamená potrebu vytvoriť nové abstrakcie postihujúce podstatné určenosti javov nového intervalu skutočnosti [11].

Možno teda veľmi jasne uznať, že adekvátne je stanovisko gnozeologického negeocentrizmu. Avšak nemožno si predstaviť poznanie bez „centra“ — subjektu poznania.

V ontologickom geocentrizme ide o také stanovisko, ktoré uznáva, že existuje komplex javov hmotnej skutočnosti, ktoré môžu mať iba danú prezentáciu atributívnej určenosti skutočnosti, akú poznáme z nášho sveta [12, s. 103]. Existuje mnoho variantov tohto typu geocentrizmu. Sú prezentované najrôznejšími typmi filozofického výkladu skutočnosti tak v materialistickom ako aj idealistickom filozofickom myslení.

Pod našim svetom sa v najvšeobecnejšej rovine rozumie vesmír, ktorý je na špeciálnovednej úrovni poznávaný kozmológiou a astronómiou. Treba však konštatovať, že v žiadnom zmysle nemožno stotožňovať tento svet s tou realitou, ktorú vo filozofii označujeme termínom „materiálna realita“, „hmota“. Náš vesmír, ontologický svet [12, s. 104, 105] je len časťou nekonečnej materiálnej reality, okrem neho existujú ďalšie svety — ontické svety [13]. V tomto zmysle platí, že existuje hmota so svojími atribútmi. Univerzálnosť atribútov hmoty však treba chápať dialektickomaterialisticky ako jednotu ich absolútnej a relatívnej určenosti. Atribút je absolútny v zmysle jeho neoddeliteľnosti od hmoty; je relatívny v tom, že jeho konkrétne prezentácie napríklad v rámci odlišných materiálnych ontických svetov) budú závisieť od povahy hmotných javov a procesov v danej oblasti materiálnej reality.

Z uvedeného jasne vyplýva, že naša filozofia odmieta stanovisko ontologického geocentrizmu. Inak, mimo rámca našej filozofie, sa implicitne uznáva stanovisko ontologického geocentrizmu.

*

V rámci historicky sformovaných základných typov geocentrizmu vznikali rôzne varianty prejavu uvedených typov. To že sa objavovali, uznávali a rovnako striedali, svedčí o dialektickom procese poznania, o dialektickom vzťahu odrazu a jeho základnej verifikácie spoločenskou praxou. Je teda zrejmé, že v tejto línii rozvoja poznávania, striedania etáp vývoja poznatkov o skutočnosti sa stretávalo s kolíziami s existujúcimi typmi geocentrizmu.

Jedna z prvých kolízií znamenala prekonávanie mytologického variantu antropologického geocentrizmu. V podstate celý tento proces znamenal zrod teoretického, filozofického myslenia. Neskôr potom pojmové, teoretické vymedzenie podstaty javov — tak ako ich umožnila „vidieť“ spoločenská prax tej

doby — viedlo aj k uznaniu predstavy o homogénosti priestoru a jeho neko-
nečnosti, či množstva existujúcich svetov.

Avšak v neskoršom období sa skôr na úrovni špeciálnovedného prístupu
formuje typ astronomického geocentrizmu. Jeho prekonanie znamená formo-
vanie novovekého špeciálnovedného poznávania skutočnosti. Novovznikajúce
poznanie sa, čím ďalej tým viac, implicitne dostávalo na pozície ontologického
geocentrizmu. Konkrétne sa to prejavovalo v absolútnej univerzalizácii záko-
nov klasickej fyziky. Pochopiteľne, veľkú úlohu v tomto procese zohrávalo aj
filozofické myslenie.

Kolízia ontologického geocentrizmu na špeciálnovednej úrovni bola spre-
vádzaná vznikom nových neklasických fyzikálnych teórií, a teda aj fyzikál-
neho obrazu sveta. A vo filozofickej rovine bol prekonaný vznikom marxistic-
kej filozofie, ktorej základom je nové chápanie hmoty a jej atributívnej urče-
nosti. Týmto učením sa v najvšeobecnejšej rovine prekonáva ontologický
geocentrizmus. Ním prijímame pozíciu ontologického negeocentrizmu (12,
s. 104, 105).

Posledný typ geocentrizmu, ktorý sme uvádzali, je gnozeologický geocen-
trizmus. Tento vyjadruje to, že centrum poznávania je subjekt sformovaný
v geomorfných podmienkach. Táto lokalizácia subjektu poznania vo všeobec-
nosti predsa len naznačuje výsledky poznávacieho procesu. Aj keď v histo-
rickom vývoji existuje výrazný emancipačný proces vzhľadom na tieto pod-
mienky, predsa len sa nedá nikdy odstrániť. Toto je obsiahnuté aj vo vyššie
citovaných tvrdeniach F. Engelsa. Ide o možnú kolíziu nášho poznania s poz-
naním objektívnej reality inej kozmickej civilizácie. Aj keď v zásade takáto
hypotetická komparácia je veľmi ťažká (14), predsa je len možná. Jedine na
základe takéhoto poznávania sa odstraňuje „absolútnosť“ súradnej sústavy
poznávacieho procesu v prejavoch jeho relativizácie. Zostáva len nevyhnutná
„centralizácia“ subjektu poznania v procese poznania skutočnosti, aj keď táto
centralizácia vo všeobecnosti nemá geocentrický charakter.

Rovnako tak rozvíjajúca sa kozmonautika umožňuje rozšírenie priestoru
poznávacieho subjektu z povrchu planéty Zem na oblasti v rámci slnečnej
sústavy. To je reálny materiálny základ pre gnozeologický negeocentrizmus.
Naviac, v zhode s ontologickým a ďalšími negeocentrizmami sa uznáva mož-
nosť poznatkov odlišných od tých, ktoré sme získali, alebo ktoré môžeme získať
v rámci pozemského „priestoru“ poznania.

*

Svetonázorové súvislosti a význam geocentrizmu sú veľké. A to či už ide
o priame prijímanie, uznávanie geocentrizmu alebo uznanie stanoviska ne-
geocentrizmu. To preto, že oba prístupy sa explicitne alebo implicitne viac
či menej sprostredkovane dotýkajú riešenia otázok štruktúry sveta (a teda
aj jeho podstaty) a na druhej strane miesta človeka vo svete.

Všetko prenikajúcim základom každého typu geocentrizmu je určitá ne-
homogénosť, ktorá sa prejavuje stanovovaním výsadnosti postavenia začiat-
ku „súradnej sústavy“. Pritom v tejto súvislosti je významné, že táto centra-
lizácia sa týka buď miesta pobytu subjektu poznania alebo samotného pro-
cesu, či výsledku poznania.

V dejinách poznania sa idea geocentrizmu výrazne spájala, máme na

mysli najvplyvnejší astronomický geocentrizmus, predovšetkým s náboženským obrazom sveta. V tejto línii potom plynuli veľmi konkrétne predstavy o štruktúre sveta. Aj keď pochopiteľne v pomerne protirečivej podobe. Geocentrizmus nevyhnutne vyvolával potrebu, aby sa podmienenčne zavŕšil ontologicky význačnejším činiteľom. V objektívnom idealizme ním bolo substančionálne nadindividuálne vedomie a v náboženstve — boh. Najmä v tomto poslednom prípade je svet chápaný ako určitý nedokonalý protipól božského a výnimočne jedinečného činiteľa. A táto závislá relatívna výnimočnosť, výnimočnosť stvoreného sveta je fixovaná centrálnym postavením Zeme ako miesta pohybu človeka.

Astronomický geocentrizmus veľmi výhodne korešponduje s náboženským dualizmom *konečného a nekonečného*. Ide o dualizmus, ktorý je absolútny, lebo nekonečné v tomto prípade znamená boha, ako práve takýmto spôsobom (negatívne) určené bytie. Svet, ktorý je centralizovaný geocentrizmom, je nevyhnutne konečný a vzhľadom na protiklad, t. j. nekonečné, pochopiteľne závislý. Boh je všadeprítomný práve preto, že je nekonečný a jeho trvanie je večné. Kdežto „obraz“ boha, t. j. človek ako poznávajúci subjekt je umiestnený v centre konečného bytia, a práve na tomto mieste sveta. Nemôže byť všade a vždy. Tým je naznačená aj kontrapozícia boha a človeka či materiálneho bytia. Konečnosť posledného vlastne znamená uznanie jeho obmedzenosti tak čo do skutočných dimenzií, ako aj do možností, schopností, síl a pod.

Naviac, domnievame sa, že geocentrizmus vo všeobecnosti v súvislosti s náboženským obrazom sveta predstavuje *sprostredkovaný teocentrizmus*. Vidíme to predovšetkým v tom, že človek vystupuje ako „koruna“ tvorstva a je „stvorený na obraz boha“, a zrejme, že takejto výnimočnosti zodpovedá aj výnimočné postavenie miesta jeho pobytu. Preto pochopenie a zvýrazňovanie tejto výnimočnosti znamená zvýraznenie ontologicky vyššieho centra, ktoré sa nedá bežnými prostriedkami vyjadriť, a ku ktorému vlastne existujúce tvorstvo bytostne, prakticky a hodnotovo smeruje. A práve tento moment bol tak dôležitý, že náboženstvo dlhú dobu striktne všetkými prostriedkami presadzovalo geocentrizmus.

Nemenej dôležitým aspektom geocentrizmu, ktorý využíva náboženstvo, je vyjadrenie *určitej usporiadanosti sveta*. Fixuje sa nejaký výsadne centrálny lokalizovaný systém a od neho sa potom odvodzuje „prísne“ usporiadanie ďalších javov. V tomto zmysle sa stanovuje absolútne „hľadisko“, ktoré je zdrojom nehomogénosti sveta. Nie je potom ďaleko odvodzovanie obdobnej nehomogénosti v prírode, spoločnosti a pod. a jej efektívneho využitia náboženstvom.

Z vyššie uvedeného vyplýva rovnako významný „fakt“: svet takýmto spôsobom usporiadaný a s takou topológiou, pochopiteľne, *musí byť jedinečný*. Existuje iba jeden svet. Jeden boh, jeden protiklad — reálny, hoci nie „skutočný“ svet. Pravým bytím je iba boh, svet je nedokonalý, hoci najdokonalejší zo všetkých možných svetov. Takisto je najlepší, lebo boh tvorí veci dokonalé, ktoré však nemôžu byť najdokonalejšie (vo vzťahu k bohu, t. j. absolútnemu tvorcovi). Stvorené sa nemôže rovnať stvoriteľovi, absolútnemu pôvodcovi bytia.

V tejto súvislosti treba podotknúť, že v rámci náboženského obrazu sveta je bytostne prítomná kontrapozícia konečného a nekonečného, dokonalého a nedokonalého, stvoreného a nestvoreného, časového a večného a pod. To

svedčí o tom, že sa v ňom objavuje svojrázny ontologický negeocentrizmus. Priznáva a zdôvodňuje sa existencia pravého a nepravého bytia. Obe sféry skutočnosti sa veľmi zásadne od seba odlišujú, ale existuje medzi nimi závažná súvislosť, ktorá vyplýva z *antropického princípu*. Totiž náboženský obraz sveta si vytvárajú ľudia a musia doň zakomponovať svoju existenciu. Zo svojej podoby, spôsobu života musia odvodzovať a komponovať celostný obraz sveta. Uvedomujúc si túto okolnosť treba konštatovať, že z marxisticko-leninského pohľadu je náboženský obraz sveta výlučne geocentrický. Nadprirodzená sféra je sformovaná predstava, ktorá sa hypostazuje do podoby ideálnej substance.

Materialistická filozofická tradícia v prevažnej miere gravitovala k odmietaniu astronomického geocentrizmu. Bolo to zjavné v celých dejinách filozofického myslenia. Negeocentrické stanovisko bolo prezentované ideami heliocentrizmu, nekonečnosti sveta alebo množstva svetov podobných či nepodobných nášmu (15). Rozvoj vedeckého poznania vedie nakoniec k presvedčivému odmietnutiu, najmä astronomickému geocentrizmu. V takomto najkonkrétnejšom pohľade sa negeocentrizmus presadil najskôr. Avšak predsa len implicitne zostával ontologický a gnozeologický geocentrizmus, aj keď nebol subjektívne reflektovaný. Až najmodernejší, t. j. marxistický typ materializmu prekonáva v teoretickej rovine ontologický a gnozeologický geocentrizmus.

A navyiac, najmä rozvojom kozmonautiky, sa obohacuje spoločenská činnosť o kozmický rozmer, aj keď iba v kvalitatívnej rovine. Ontologický negeocentrizmus okrem iného predovšetkým znamená, že v rámci materiálnej skutočnosti existujú jej oblasti — svety, ktoré sa od seba odlišujú odlišnými formami prejavu atribútov hmoty. Rôzne varianty takéhoto ontologického negeocentrizmu sa objavovali aj v minulosti. Tak v materialistickom ako aj v idealistickom filozofickom myslení.

Najdlhšie sa udržiaval gnozeologický geocentrizmus, ktorý existoval skôr v implicitnej než explicitnej podobe. Jeho prekonanie mohla priniesť až vedecká filozofia. Filozofia, ktorá objavila dialektickú jednotu spoločenskej praxe a poznávania objektívnej skutočnosti. Klasici marxizmu pri zdôvodňovaní marxistického riešenia tejto spojitosti podčiarkli, že hlavný nedostatok „každého dovtedajšieho materializmu (vrátane Feuerbachovho) je to, že predmet, skutočnosť, zmyslosť sú chápané len vo forme *objektu* čiže *nazerania*“, nie však ako *zmyslová ľudská činnosť, prax*; nie subjektívne“ (16, s. 207). Takéto konštatovanie sa dotýka podstaty ľudskej existencie v hmotnej skutočnosti. Človek ako spoločenská bytosť je prakticky činnou bytosťou. Len takáto pretváracia činnosť je prakticky reálnou podmienkou a spôsobom bytostnej zakotvenosti človeka. Ona je „centrálnym“ bodom neustále rozširujúcim svoju pôsobnosť, subjektom ktorej je spoločenská bytosť — človek. Táto okolnosť sa veľmi výrazne prejavuje tiež v povahe zmyslového sveta. Marx a Engels o jeho podstate napísali, že zmyslový „svet, ktorý ho (človeka — E. D.) obklopuje, nie je vec bezprostredne od večnosti daná, vždy rovnaká vec, ale že je to produkt priemyslu a stavu spoločnosti, a to v tom zmysle, že je to historický produkt, výsledok činnosti celého radu generácií, z ktorých každá stála na ramenách predchádzajúcej a ďalej rozvíjala jej priemysel i jej styky a modifikovala jej sociálne zriadenie podľa zmenených potrieb. Ba i predmety

najjednoduchšej „zmyslovej istoty“ sú nám dané len spoločenským vývojom priemyslu a obchodným stykom“ (16, s. 227).

Tu treba hľadať zdroj určitej oprávnenosti hovoriť o gnozeologickom geocentrizme. Avšak marxizmus-leninizmus sa nezastavuje pri tomto a nerobí geocentrizmus metódou poznávania skutočnosti. Na tomto stanovisku budoval predovšetkým náboženský obraz sveta, ale aj niektoré varianty mechanistického materializmu. Lebo tak či onak na filozofickej rovine poznávania ide o riešenie povahy sveta a miesta človeka v ňom. Marxisticko-leninský prístup k riešeniu podstaty človeka musí prekonať geocentrizmus ako východisko poznania (15). V tomto zmysle je adekvátnejší duchu marxizmu-leninizmu negeocentrický prístup, ktorý chce pochopiť človeka ako kozmicko-sociálnu bytosť. Základom tohto negeocentrizmu je uznanie existencie nielen geomorfnej podoby človeka, ale aj jeho negeomorfnych podob. V každej takejto forme možno konštatovať univerzálnosť človeka, ktorá sa „prakticky prejavuje práve v univerzálnosti, ktorá z celej prírody robí *neorganické* telo človeka, a to jednak pokiaľ je príroda 1. bezprostredným prostriedkom k životu, jednak pokiaľ je 2. hmotou, predmetom a nástrojom jeho životnej činnosti. Príroda je *neorganickým telom* človeka...“ (16, s. 65).

LITERATÚRA

1. URSUL, A. D.: Lidstvo. Zem. Vesmír. Praha 1981.
2. LOSEV, A. F.: Znak, simbol, mif. Moskva 1982.
3. DRAGŮŇ, E.: Mytologické chápanie priestoru a času. Filozofia 1981, č. 4.
4. STEBLIN-KAMENSKIJ, M. I.: Mif. Leningrad 1976.
5. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy. Zv. 4. Bratislava 1978.
6. GINZBURG, V. L.: Geliocentrickaja sistema i obščaja teorija otnositel'nosti. In: Voprosy filosofiji 1973, č. 6.
7. TOULMIN, S. — GOODFIELD, J.: The Discovery of Time. London 1967.
8. ENGELS, F.: Dialektika prírody. Bratislava 1976.
9. Lenin a súčasní prírodoveda. Praha 1972.
10. DYŠLEVIJ, P. S.: V. I. Lenin i filosofskije problemy relativistskoj fiziki. Kijev 1969.
11. LAZAREV, F. V. — SAGATOVSKIJ, V. N.: O formirovaniji „intervalovogo“ stila myšlenija. In: Filosofskije nauki 1979, č. 1.
12. Materialističeskaja dialektika. T.1. Moskva 1981.
13. DRAGŮŇ, E.: Objektívna dialektika a problém „možných“ svetov. In: Filozofia 1986, č. 3.
14. LEKTORSKIJ, V. A.: Subjekt, objekt, poznání. Praha 1983.
15. SAFRONOV, V. A.: Idea množstva objektivnich mirov v istoriji filosofiji. In: Filosofskije nauki 1985, č. 1.
16. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy. Zv. 1. Bratislava 1977.